

Pocheptsov Y. V. Factors law efficiency and efficiency as a condition of its functioning

The questions of efficiency and effectiveness of law are some of the most urgent both in scientific and practical terms, which is not surprising given the constant development of social relations and the need to improve their normative and legal provision in a way that meets the needs of society, meets the requirements of time and international standards. At the same time, their study in the direction of finding ways to optimize the mechanisms of legal regulation should be based on a fully-fledged detection and analysis of the factors of the effectiveness and efficiency of law, which is one of the key conditions for its functioning.

Mentioned problems in the legal literature are disclosed quite episodically and inconsistently, which leads to the lack of a holistic view of the stated issues. At the same time, their scientific development is relevant, determined by the practice of law functioning, those shortcomings that are caused by the inadequacy of its effectiveness and efficiency.

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning. The philosophical and scientific basis of scientific research of factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning is established. The scientific views of scientists concerning the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning are generalized. It is concluded that the current state of scientific development of problems of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning testifies to the episodicality of these studies, since the scientific study of these issues was carried out indirectly through a scientific analysis of other related legal phenomena and processes. As a result, in today's domestic legal science, there are no comprehensive studies of the factors of the effectiveness and efficiency of law as a condition for its functioning. The author determined the conceptual level of science-learning potential of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning in the current conditions of legal regulation in Ukraine.

On the basis of the analysis of doctrinal approaches to understanding the factors of efficiency and effectiveness of law, the definition of the peculiarities of the regulatory influence of law on social relations, these factors are stated and summarized, and their characteristics are specified.

The factors of efficiency and factors of the effectiveness of law can be denoted by the terms of the conditions, preconditions, factors, factors, understanding under them those circumstances that affect the ability to act and the ability to act effectively, respectively. In this case, in order to cover as many factors as possible, which should be taken into account when developing amendments to or introducing (for the first time) regulatory legal regulation of social relations, it is necessary to use as much as possible all the existing approaches to their definition in the literature, since scientists usually pay attention to a particular aspect of the law.

Key words: law effectiveness, law of action, law realization, law purpose, the factors of the effectiveness of law, the factors of the effectiveness of law.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-232-236

УДК 340.1

*Юрій Іванович Сверба,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
державний експерт з доступу до правосуддя
Директорату з прав людини, доступу до правосуддя
та правової обізнаності Міністерства юстиції України*

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Закріплення принципу верховенства права в Конституції України, а також його подальший нормативний розвиток в багатьох законах презюмує його основоположність в забезпеченні існування правової держави. Однак попри значну увагу до правової категорії «верховенство права» як в національній, так і в іноземній правовій доктрині, на сьогодні дискусійним все ще залишається питання його складових елементів, зокрема – доступу до правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи багатоаспектність теми доступу до правосуддя, вона була порушена в працях багатьох науковців, серед яких: І. О. Верба, В. С. Бігун, С. Ф. Демченко, Н. Ю. Сакара, А. В. Лужанський, І. В. Назаров, О. М. Овчаренко, І. Є. Марочкін, П. І. Шевчук, В. М. Сидоренко тощо. Не применшуючи величезної ролі та значення наукових праць цих та багатьох інших вчених, присвячених тим чи іншим аспектам доступу до правосуддя,

реалії сьогодення переконливо свідчать про необхідність здійснення подальшої наукової розробки даної проблематики, зокрема, у контексті взаємозв'язку доступу до правосуддя з принципом верховенства права.

Мета статті. Прогресуючий розвиток національного законодавства та в світлі судової практики Європейського суду з прав людини щодо статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, правові категорії, які раніше вважалися «робочим матеріалом» науковців, тепер набувають конкретних прикладних рис. Більше того, вичерпність інформації про зміст і сутність доступу до правосуддя диктується потребами і необхідністю його практичного застосування юристами. Зазначене і зумовило дослідження доступу до правосуддя як невід'ємного елемента верховенства права.

Основні результати дослідження. У статті 8 Конституції України прямо передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Диспозиція ж самої статті зводить принцип верховенства права до його вузького розуміння і закріплює, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Вузкий підхід тлумачення верховенства права зберігається і в процесуальних кодексах. Так, в Цивільному процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 10) та Господарському процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 11) закріплено, що суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На відміну від попередніх актів, в Кодексі адміністративного судочинства України розширено тлумачиться принцип верховенства права. Зазначається, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

Такий підхід зберігається і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», в якому закріплено, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Більше того, в статті 7 цього Закону передбачено, що доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України.

Слід зазначити, що «доступність правосуддя», на відміну від категорії «доступ до правосуддя», це скоріше властивість, що свідчить про достатній ступінь гласності, відкритості, прозорості, транспарентності суду, ефективності його роботи, що забезпечує та гарантує захист і відновлення порушених прав у розумний термін та ін. Доступність правосуддя належить до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади й відіграють роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність судової влади та її призначення у суспільстві, є підґрунтям судової системи та незалежності суддів при вирішенні судом юридично значущих справ [1, с. 54].

У свою чергу І. Є. Марочкін доступність правосуддя визначає через наступні елементи: 1) організаційно-правові: а) судоустрій – територіальне наближення судів до населення; створення умов, що сприятимуть зайняттю суддівських посад висококваліфікованими спеціалістами; належне матеріальне забезпечення судів; раціональна організація роботи апарату суду тощо; б) судочинний – порядок порушення справ у суді; порядок розгляду справ, що забезпечує безперешкодну можливість використовувати процесуальні права; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження судових рішень та їх реальне виконання тощо; 2) матеріальні – розумність судових витрат, часткове чи повне звільнення від їх сплати; фінансування судової діяльності, що забезпечує можливість незалежного правосуддя; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення [2, с. 31-34].

Як зазначає О. М. Овчаренко, термін «доступність» може бути застосовано для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відбиває рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх бажаних вільно й безперешкодно звернутися до останнього [3, с. 20].

Різноманіття підходів у законодавстві до тлумачення верховенства права (не кажучи вже про його елементи) створює значні перешкоди у його практичному втіленні. Очевидним є те, що основний тягар щодо його правозастосування покладається на суди.

Важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціаль-

ною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону [4, с. 10].

У більшості рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) доступ до правосуддя трактується як здатність особи безперешкодно отримати судовий захист в незалежних та безсторонніх судах відповідно до встановленої процедури та на основі верховенства права. Крім того, право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна розглядати у контексті верховенства права. Так, у справі «Христов проти України» Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], заява № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII).

Також у справі «Волохи проти України» ЄСПЛ вказав, що верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватися судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження.

Що стосується позиції Конституційного Суду України, як органу, що має повноваження офіційно тлумачити Конституцію України, то у рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 верховенство права визначається як панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Вищевказані рішення, які є джерелом права для України, чітко демонструють невід'ємність доступу до правосуддя у забезпеченні верховенства права. Більше того, Європейська комісія «За демократію через право» у своїй Доповіді щодо верховенства права (CDL-AD(2011)003rev) ухвалена на 86-тому пленарному засіданні, березень 2011 року) зазначила, що, попри розбіжності в поглядах, існує консенсус щодо стрижневих елементів поняття «the Rule of Law», а також стосовно поняття «Rechtsstaat» та «État de droit», а самі елементи є не лише формальними, а й також субстантивними чи матеріальними (*materieller Rechtsstaatsbegriff*). Такими стрижневими елементами є: 1) законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) повага прав людини; і 6) недискримінація та рівність перед законом [5, с. 10].

Схожу позицію щодо елементів верховенства права займає і Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Так, в опублікованому Путівнику «Державний аналіз верховенства права: стратегічний зміст верховенства права» зазначається про п'ять елементів цього принципу: 1) порядок і безпека – верховенство права не може існувати в злочинному середовищі або там, де суспільний порядок порушений і громадяни побоюються за свою безпеку. Виконавча влада безпосередньо відповідає за дотримання порядку і безпеки, але судова влада відіграє важливу роль у захисті права і мирному вирішенні конфліктів; 2) легітимність: закони є легітимними, коли вони є результатом суспільного консенсусу. При цьому легітимність стосується як безпосередньо закону, так і процедури, згідно з якою його прийнято. Така процедура повинна бути відкритою і демократичною; 3) система стримувань і противаг – верховенство права залежить від поділу владних повноважень між різними гілками та рівнями влади. Незалежній судовій владі відводиться важлива стримувальна роль. Водночас система стримувань і противаг забезпечує відповідальність судової влади перед

іншими гілками влади. Як і всі гілки влади, судова гілка також відповідальна перед громадськістю; 4) справедливість, яка складається з чотирьох субелементів: (1) рівне застосування закону, (2) процедурна справедливість, (3) захист прав людини і громадянських свобод, і (4) доступ до правосуддя; 5) ефективне застосування – цей елемент стосується дотримання і застосування законів. Без послідовного їх виконання і застосування до всіх громадян та інших жителів існування верховенства права є неможливим. Судова влада є важливим елементом процесу правозастосування [6, с. 1-2].

Щодо вичерпності та послідовності елементів верховенства права, то варто погодитись з думкою О.Г. Крижової, яка стверджує, що суспільні та політичні обставини у конкретний історичний момент можуть виводити на перший план окремі елементи, що повинні відігравати визначальну роль у втіленні верховенства права в життя. І навпаки, деякі з елементів принципу верховенства права можуть втрачати свою актуальність у процесі розвитку практики його реалізації. Тому, з погляду правозастосування верховенства права у нашій державі, першочергового та найбільш пріоритетного значення сьогодні набувають незалежність та ефективність судової гілки влади, доступність та дієвість засобів захисту прав та свобод людини і громадянина [7, с. 152].

Висновки. Попри складність формулювання дефініції «верховенство права», очевидним його елементом є доступ до правосуддя. Відсутність цієї категорії в законодавстві України свідчить про вузький підхід до тлумачення верховенства права, на відміну від практики ЄСПЛ, де доступ до правосуддя визнається обов'язковою передумовою правової держави. Можна стверджувати, що доступ до правосуддя як елемент верховенства права в широкому його розумінні, це можливість особи запобігти порушенню її прав та мати ефективні засоби захисту, коли такі права порушені. Разом з тим, наявність інституцій, які покликані захищати порушені права, ще не свідчить про практичну реалізацію верховенства права, оскільки часто умови доступу до правосуддя можуть бути бюрократичними та містити матеріальний критерій (судовий збір, витрати для отримання правової допомоги тощо).

Список використаних джерел

1. Камінська І. В. «Електронний суд» як гарантія доступності правосуддя // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Ч. 3. – С. 52-60.
2. Марочкін І. С. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації // Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи : мат. наук.-практ. конф., (18-19 квітня 2002 р., м. Київ). – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 31-34.
3. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : моногр. – Х. : Право, 2008. – 304 с.
4. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посіб. для суддів. – 2-ге вид., випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
5. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» щодо верховенства права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
6. Путівник Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). «Державний аналіз верховенства права: стратегічний зміст верховенства права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADT593.pdf
7. Крижова О. В. Структура принципу верховенства права: аналіз криз призму його правозастосування // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 149-153.

References

1. Kaminska I. V. «Elektronnyi sud» yak harantiia dostupnosti pravosuddia // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2013. – Ch. 3. – S. 52-60.
2. Marochkin I. Ye. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii // Sudova reforma v Ukraini. Problemy ta perspektivy: materialy nauk.-prakt. konf., (18-19 kvitnia 2002 r.), m. Kyiv. – K. ; Kh. : Yurinkom Inter, 2002. – S. 31-34.
3. Ovcharenko O. M. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii: monohrafiia. – Kh. : Pravo, 2008. – 304 s.
4. Fulei T. I. Zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: naukovometodychnyi posibnyk dlia suddiv. – 2-he vyd., vypr., dopov. – K., 2015. – 208 s.
5. Dopovid Yevropeiskoi Komisii «Za demokratiu cherez pravo» shchodo verkhovenstva prava [Elektronnyi resurs]. – URL : [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
6. Putivnyk Ahentstva SShA z mizhnarodnoho rozvytku (USAID). «Derzhavnyi analiz verkhovenstva prava: stratehichnyi zmist verkhovenstva prava» // [Elektronnyi resurs]. – URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADT593.pdf
7. Kryzhova O. V. Struktura pryntsyphu verkhovenstva prava: analiz kriz pryizmu yoho pravozastosuvannia // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik». Yurydychni nauky. – 2016. – № 837. – S. 149-153.

Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права

Стаття присвячена аналізу елементів верховенства права, зокрема, доступу до правосуддя. Розглянуто широкий і вузький підходи до розуміння верховенства права. Проаналізовано закріплення категорії «доступу до правосуддя» в національному законодавстві України та в практиці Європейського суду з прав людини. Розкрито відмінність «доступу до правосуддя» від «доступності правосуддя». Досліджено тлумачення верховенства права в рішеннях Конституційного Суду України.

Ключові слова: верховенство права, доступ до правосуддя, елементи верховенства права, правова держава.

Sverba Y. I. Access to justice as an element of the rule of law

The article is dedicated to the analysis of the rule of law elements, because, despite considerable attention to the legal category of the rule of law in both national and foreign doctrine, the issue of its constituent elements, in particular – access to justice, remains a controversial issue.

A broad and narrow approach to understanding the meaning of the rule of law in the procedural codes of Ukraine is considered. It's also analyzed the consolidation of the category of «access to justice» in the national legislation of Ukraine.

A separate part of the article is devoted to the study of the practice of the European Court of Human Rights, in particular the judgements on the affairs of «Christov v. Ukraine» and «Volokh v. Ukraine».

The distinction between «access to justice» and «justice accessibility» is revealed, where the last should be interpreted as a quality which indicates a sufficient degree of transparency, openness, transparency of the court, the effectiveness of its work, which ensures and guarantees the protection and restoration of violated rights within a reasonable time. etc.

The interpretation of the rule of law in judgements of the Constitutional Court of Ukraine is explored.

On the basis of the study, access to justice, as an element of the rule of law in its broadest sense, is the ability of a person to prevent the violation of his or her rights and to have effective remedies when such rights are violated. However, the existence of institutions designed to protect violated rights does not yet indicate the practical implementation of the rule of law, as often the conditions for access to justice can be bureaucratic and contain a material criterion (court fees, costs for obtaining legal aid, etc.).

Key words: the rule of law, access to justice, the elements of the rule of law, legal state.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-236-240

УДК 340

*Володимир Антонович Січевлюк,
докторант відділу теорії держави і права Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України*

**ЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ ЗДОБУТКІВ
ГАЛУЗЕВИХ ДОКТРИН ДЛЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ)**

Постановка проблеми. Навіть просте емпіричне спостереження свідчить про істотні відмінності між правосуб'єктністю, наприклад, фізичної особи, об'єднання осіб, адміністративно-територіальної одиниці та держави. Однак цілеспрямованих досліджень різних рівнів складності цього правового явища у загальній теорії права майже не здійснено. При цьому моніторинг результатів спеціалізованих пошуків, здійснених на рівні галузевих доктрин, засвідчує те, що господарсько-правовою, адміністративно-правовою та іншими галузевими науками накопичено істотні здобутки у пізнанні різноманітних виявів правової суб'єктності. Зокрема, сформовано значний масив галузевих знань, який стосується феномену так званої «складної правової суб'єктності». Теоретичні узагальнення, сформульовані юридичною наукою галузевого рівня, є цінними для того, щоб на їх основі розгорнути системне дослідження проблеми складної правосуб'єктності засобами загальної теорії права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ю. Юркевич зауважує, що договірні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб володіють правосуб'єктністю, обсяг якої визначається за згодою їх учасників у договорі, спрямованому на утворення об'єднання [1, с. 4, 10], однак до аналізу особливостей правосуб'єктності договірних об'єднань осіб дослідник не звертається.